

کمال زین الدین

مدیر انجمن ادبی کمال

نقدی است بر اثر ارزنده

حافظ خراباتی

جای خوشوقتی و افتخار است که سرزمین مردخیز و ادب پرور ایران در هر دوره‌ای از تاریخ تعدادی از والاترین شخصیت‌های علمی و ادبی و فلسفی را به‌جامه بشری تقدیم داشته است تا پرچمدار علم و دانش و اخلاق و فلسفه و شعر و ادب بوده و هر یک به تنهایی در فرهنگ بشری سهم بسزائی را عهده‌دار باشند.

این نخبه‌های طبیعت با کلام انسانی و اندیشه توانای خود مشعل‌برفروغ فرهنگ انسان‌ها در خط سیرشان بردوش گرفته و خود پاسدار آن بوده‌اند. از زمان رودکی به بعد صدها شاعر و فیلسوف و محقق و دانشمند هر یک با سخنان روح‌نواز خویش روشنگر فکر جوامع شده و راه را برای گسترش علوم و فنون و فضیلت و اخلاق و انسانیت باز نموده تا آنجا که گذشت قرن‌ها هم قادر نبوده است که جهان بینی و انسان‌یابی آنها را در بالاترین شرایط تفکر از متن فرهنگ سودمند بشری بزدايد.

عقربه قطب‌نمای فنا‌ناپذیر فرهنگ بشری بدون کمترین انحراف عناصر اصیل فرهنگ نسل‌ها را در افق‌های در حال تحول و تکوین بوضوح نشان

داده و می‌دهد و سربقا و امید ابدی انسانیت در گذرگاه تاریخ وجود همین عناصر اصیل بوده و هستند .

یکی از همین عناصر و شخصیت‌های بزرگ عالم انسانی خواجه شمس‌الدین محمد حافظ است که عمق کلام و اندیشه توانا و انسانی او تا آنجا در جان مردم ادوار مختلف رسوخ کرده و جای گرفته است که در طول ۷۰۰ سال هنوز شعرش ورد زبان عام و خاص و روشنی‌بخش خاطر صاحب‌نظران است .

شعر خواجه نه تنها در سراسر این سرزمین در دل‌ها جای داشته و دارد بلکه توجه و نظر اشخاص بسیاری از متفکران و شاعران برجسته شرق و غرب را بخود جلب کرده و عده‌ای از دوستداران شعر و ادب و انسانیت را واداشته که دست بتلاش و کوشش بزنند و سخنان او را تفسیر و توجیه نمایند . در اینجا هم کارهای ارزنده‌ای انجام گردیده که هر يك بنوبه خود روشنگر عقاید و افکار این نابغه جهان بوده است .

اما در این روزها ما شاهد تحقیقی عمیقتر و توجهی صمیمانه‌تر درباره حافظ و دیوان او بوسیله پژوهنده و دانشمندی هستیم که حافظ را با سیمای راستین نشان داده است این تحقیق و بررسی عمیق بوسیله آقای رکن‌الدین همایونفرخ در طول مدت ۲۵ سال پی‌گیری مداوم انجام شده است و حاصل کار ایشان بصورت ۵ مجلد کتاب است که بنام (حافظ‌خراباتی) بجامعه ادب پرور و شعر دوست و حافظ شناس این مرز و بوم عرضه شده است .

نویسنده این سطور ، در سرآغاز این کتاب هستیم . اما از آنجا که با آقای همایونفرخ بارها به بحث و سخن درباره این کتاب نشسته‌ام میتوانم مطالبی را جهت معرفی این اثر ارزنده در این مقال مختصر بیاورم و گوشه‌ای از کار بزرگ ایشان را بارباب ادب بنمایانم .

امید است با این مختصر دینی را که بایشان از لحاظ مرارتی که در این امر بزرگ متقبل شده‌اند دارم جبران کرده باشم .

من که خود شاگردی در محضر ارباب دانش هستم آنهم با بضاعت مزجات قدرت چنین کاری را در خود نمی‌بینم، اما بیاس حرمت و وظیفه اجتماعی و ادبی این مختصر را درباره کتاب (حافظ خراباتی) مینگارم و کار عمده تقریظ و یا تنقید را به محققین و نقادان سخن و اصحاب دانش میگذارم که در اینباره بحث و گفتگو کنند .

در مقدمه حافظ خراباتی میخوانیم که چرا و بچه سبب و جهت مصنف دانشمند این اثر تألیف منیف خود را بنام حافظ خراباتی نامیده و بنا به مستندات که ارائه شده است درمی‌یابیم که بواقع خواجه حافظ از اینکه خراباتی بوده خود را مباهی و مفتخر میداشته و بر ما روشن و آشکار میگردد که مقام ارزشمند خراباتی چه مقام و جاهی است!

مقدمه سیصد و چهل صفحه‌ای که بر پنج مجلد حافظ خراباتی نوشته شده خود در حقیقت يك اثر مستقل و جامع و حاوی فصول و مباحث تحقیقی و قابل توجهی است . در این مقدمه ۳۰ عنوان آمده و در زیرسی عنوان مطالب و موضوعهای بدیعی طرح و بررسی شده است .

در پنج مجلد حافظ خراباتی صدها موضوع و مطالب بکر آمده، بطوری که میتوان آنرا يك دائرة المعارف زمان خواجه نامید .

مطالب زبده و تازه‌ایکه در کمتر اثری تاکنون از آنها نام و نشانی بوده است؛ بطور مثال میتوان در جلد اول ضمن بحث و بررسی اوضاع و احوال فارس در زمان نوجوانی خواجه حافظ از سفر حمد مستوفی بشیراز یاد کرد که این مطالب و اسناد برای نخستین بار بازگو میشود و یا در جلد اول از نقد و

بررسی که درباره موش و گربه عبید زاکانی شده است ، واینکار کاملاً در ادب فارسی نازگی دارد، بحث کرد، پژوهنده این اثر در نقد و بررسی موش و گربه عبید نخست نسخه نفیسی از موش و گربه عبید زاکانی متعلق بسال ۹۴۶ هجری را معرفی میکند و با مقابله ای که با نسخه چاپ آقای دکتر صبا انجام داده اند در می یابیم که این اثر سیاسی و طنز آمیز تا چه اندازه دچار تحریف گردیده است. سپس منتقد محترم این اثر را بیت بیت با وقایع تاریخی منطبق میسازد و سرانجام ، خواننده بتایر اسناد و مدارکی که ارائه میدهد در می یابد که عبید زاکانی منظومه موش و گربه را برای پادشاه ایلکانی در بغداد سروده و قصدش تخفیف و تحقیر امیر مبارزالدین محمد مظفری بوده است . و گربه در حقیقت نامی است که برای او بنا به مستنداتش که ارائه شده داده بوده اند . همچنین مبارزه حافظ با امیر مبارزالدین از فصول بسیار خواندنی و محققانه است

در این اثر آنچه قابل توجه است اینکه : سال شماری آثار خواجه حافظ در این کتاب طبق تحقیق تعیین گردیده و تاریخ هر اثر بدست داده میشود : و سپس شأن نزول این آثار توجیه و توضیح میگردد . آنگاه بر اساس شأن نزول ، بیت به بیت معنی و تفسیر گردیده اند .

ضمناً آثار خواجه حافظ با مقابله و توجه به ۶ نسخه کهن برگزیده شده و سپس با نسخه چاپ مرحوم قزوینی مطابقت شده و اختلاف این نسخه ها با نسخه مرحوم قزوینی در زیر صفحات ثبت گردیده و بشرحی که محقق در مقدمه آورده اند آثار ثبت شده در این اثر کامل و توالی ابیات آن بنحوی است که در آغاز جامع دیوان بر همان نهج و روال فراهم آورده بوده است .

جدال حافظ با مدعی و محاکمه حافظ از بیم جان ، بخشی است که بیش از دوهزار صفحه را دربر میگیرد . و این بخشی است که پژوهنده ارجمند ، دشمن

ومعاند خواجه حافظ را معرفی میکند و فاش میشود که قصد از محتسب در اشعار خواجه حافظ همه جا امیر مبارزالدین محمد نیست بلکه محتسب لقب یکی از متظاهران و صوفیان ازرقپوش دوران حافظ بوده است .

بیشک معرفی این اثر ارزنده در چند صفحه مقدور و میسر نیست ، زیرا اگر برای هر صد صفحه مطلب این اثر بخواهیم يك صفحه چیز بنویسیم برای پنجهزار صفحه ناگزیر باید پنجاه صفحه نوشت تا بتوان ادای مطلب کرد و این نیز در حوصله هیچ مقاله‌ای نیست .

نحوه تحقیق در این کتاب که مدت ۲۵ سال عمر صرف تحقیق و جمع آوری آن شده است ابتکاری است . بنابراین مشابهتی با آثار دیگری که درباره حافظ تاکنون به چاپ رسیده است نمیتوان در آن دید .

در این پنج مجلد خواننده از آغاز نوجوانی با خواجه حافظ هممعنان میشود ناگاه مرگ زندگی سیاسی و اجتماعی او را گام بگام بر اساس و بنیاد آثارش می‌پیماید .

بنظر نگارنده این سطور ، حافظ خراباتی اثری است که باید آنرا مطالعه نمود تا بعظمت مقام و معنویت و قدرت کلام خواجه حافظ واقف و آگاه گشت و این نابغه بی نظیر ادب و عرفان ایران را چنانکه هست شناخت .

بدیهی است عمری را که آقای رکن‌الدین همایونفرخ در راه این اثر مصروف داشته‌اند با چیزی نمیتوان تعویض نمود و تنها پاداشی که نویسنده منظور نظر داشته اینست که این اثر مقبول خاطر ارباب ادب قرار گرفته در راه گسترش ادب فارسی جایی داشته باشد. من ایشان را در فراهم آوردن این اثر بزرگ تهنیت می‌گویم و توفیق ایشان را در راه اشاعه شعر و ادب و تحقیق و بررسی در آثار بزرگان این سرزمین از خداوند متعال خواستارم :